

Comparative analysis of the principles of legal regulation of family relations in Ukraine and the states of the Visegrad Group

Порівняльний аналіз принципів правового регулювання сімейних відносин в Україні та державах Вишеградської групи

Maria Mendzhul

Key words:

principles, family relations, child, law, Visegrad group.

Ключові слова:

принципи, сімейні відносини, дитина, закон, Вишеградська група.

Із підписання 15 лютого 1991 р. Декларації про співробітництво і до цього часу триває тісна співпраця між Польщею, Чехією, Словаччиною та Угорщиною. Саме ці держави (Вишеградської групи) надають Україні надзвичайну підтримку на шляху до євроінтеграції. За аналізом експертів, під час нинішньої кризи в Україні, а також окупації Криму та військового конфлікту на території Донецької і Луганської областей держави Вишеградської групи зберігали єдність у питаннях визнання територіальної цілісності України, особливо безкомпромісною була позиція Польщі¹. Ураховуючи триваючі реформи в Україні з метою наближення її законодавства до європейського, надзвичайно важливим вважаємо дослідження досвіду визначення принципів правового регулювання сімейних відносин у державах Вишеградської четвірки.

Наразі в Україні здійснено окремі дослідження проблем принципів сімейного права загалом², а також порівняльні дослідження окремих інститутів сімейного права в Україні, Польщі³ та Угорщині⁴. Водночас відсутнє комплексне порівняльне дослідження основних засад правового регулювання сімейних відносин в Україні та державах Вишеградської четвірки.

У сімейному праві кожної держави принципи мають фундаментальне значення, оскільки вони визначають мету, межі та напрями правового регулювання сімейних відносин. Явор О.А. визначає, що загальні засади сімейного законодавства носять у більшості імперативний характер, є загальнообов'язковими, їх дія поширюється на всю сферу сімейного права.⁵ В європейській літературі науковці відзначають, що принципи створюють «атмосферу, в якій тлумачиться та застосовується законодавство»⁶.

В Україні принципи регулювання сімейних відносин частково визначені в Конституції України, Цивільному та Сімейному кодексах, а також впливають з їх нормативних положень. Зокрема, сімейні відносини в Україні регулюються такими принципами, як: принцип державної охорони сім'ї, дитинства, материнства

¹ Лендьял М.О. Україна та Вишеградська четвірка: стан і перспективи розвитку відносин. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1861/> 1. (дата звернення: 29.11.2018).

² Менджул М.В. Систематизація принципів сімейного права в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 110–112. Чернега В.М. Принцип розумності в сімейному праві України. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 1. С. 46–50.

Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин :традиційний та сучасний підходи. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3(25). С. 258–261.

³ Калітенко Оксана. Окремі аспекти реалізації права на сім'ю за законодавством України та Польщі. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 5. Т.1 С. 77–81.

Онишко О.Б. Нормативно-правове забезпечення права на опіку в Польщі (1918–1939 рр.). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2016. Випуск 39. Том 1. С. 11–14.

⁴ Ревуцька І.Е. Поняття шлюбу в теорії сімейного права та за законодавством України і країн-членів ЄС: сучасні тенденції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 27. С. 64–68.

⁵ Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин :традиційний та сучасний підходи. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3(25). С. 260.

⁶ Barzó Tímea. A családjog alapelvei és érvényesülésük nehézségei. Miskolci jogi. Szemle 12. évfolyam (2017) különszám. 37. URL: http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/2017kulon1/6_barzotimea.pdf (Last accessed: 12.12.2018).

і батьківства, створення умов для зміцнення сім'ї; принцип рівності учасників сімейних відносин; принцип обмеженості правового регулювання сімейних відносин; принцип гарантування права на таємницю особистого життя їх учасників, їх права на особисту свободу та недопустимість свавільного втручання в сімейне життя; принцип можливості регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками; принцип пріоритету урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї; принцип гарантування дитині можливості здійснення її прав; принцип гарантування судового захисту прав кожному учаснику сімейних відносин; принципи справедливості, добросовісності та розумності, регулювання сімейних відносин відповідно до моральних засад суспільства; принцип одношлюбності; принцип добровільності шлюбу та визнання тільки світського шлюбу між чоловіком і жінкою та ін.

В Угорщині принципи сімейного права так само визначені в положеннях Конституції, Цивільного кодексу та закону «Про захист сім'ї». Четверта книга Цивільного кодексу Угорщини присвячена сімейному праву і закріплює такі принципи: захисту шлюбу і сім'ї, захисту найкращих інтересів дитини, пріоритету виховання дитини в сім'ї; принцип рівності подружжя, принцип справедливості та захисту слабшої сторони.⁷

У законі «Про захист сім'ї» Угорщини (глава I) містяться такі принципи: принцип державного захисту сім'ї та шлюбу; принцип захисту сімейних відносин для гарантування фізичного, психічного і духовного здоров'я; принцип державної підтримки народження дітей задля забезпечення демографічних процесів населення країни і реалізації батьками своїх прав; принцип державної підтримки виховання дітей у сім'ї, підтримки усиновлення та швидкого, справедливого прийняття рішення з урахуванням інтересів дитини.⁸

На виконання принципу державної підтримки сім'ї та шлюбу в 2 § Закону Угорщини «Про захист сім'ї» встановлено, що підтримка сім'ї базується на виокремленій соціальній потребі, і держава, в першу чергу, сприяє підтримці та вихованню дітей, а також забезпечує сім'ї з маленькими дітьми житлом. Крім того, в частині 2 вказаного параграфу визначено, що підтримка сімей є чинником планування поточного бюджету Угорщини.

Частина 2 параграфу 3 Закону Угорщини «Про захист сім'ї» встановлює, що цінність людського життя, здоровий спосіб життя, підготовка до шлюбу, знання про сімейні відносини і сімейне життя є предметом освіти в початковій та середній школі.

На виконання принципу підтримки народження дітей у Законі Угорщини «Про захист сім'ї» встановлено, що батьки дитини, які працюють, мають право на отримання держаних допомог, а також держава надає послуги, пов'язані з денним доглядом та наглядом за неповнолітньою дитиною.

Досить важливою, на наш погляд, є норма параграфу 5 Закону Угорщини «Про захист сім'ї», згідно з якою постачальники медіа послуг зобов'язані у випадку надання послуг урахувати цілі вказаного закону і поважати при цьому інститут шлюбу, цінності сім'ї та виховання дітей. Держава дбає про сімейне життя шляхом спрощення адміністративних процедур, у тому числі, щоб сім'ї могли скористатися субсидіями та адміністративними послугами. На нашу думку, аналогічні норми варто закріпити і в законодавстві України.

Щодо принципів у рамках певних інститутів сімейного права, то, наприклад, в Угорщині визнається тільки шлюб між чоловіком та жінкою, зареєстрований спеціальним органом (4: 5 § ЦК Угорщини). Також визнається принцип моногамії (4: 13 § ЦК Угорщини). Барзо Тімея наголошує, що згідно із законом в Угорщині надається особливий захист шлюбу як союзу чоловіка та жінки, і, відповідно, таким захистом не охоплюються одностатеві шлюби. Зареєстровані партнерства мають менший обсяг прав, ніж подружжя, – наприклад, не можуть усиновити дитину, на їх відносини не поширюються норми про спільне прізвище, як у подружжя і т.д.⁹

На території Чехії до січня 2014 р. діяв Закон «Про сім'ю» Чехословаччини від 4 грудня 1963 р.¹⁰. Із 1 січня 2014 р. набув чинності новий Цивільний кодекс Чехії, друга частина якого присвячена регулюванню сімейних відносин (§ 655-975)¹¹.

⁷ 2013. évi V. Törvény a Polgári Törvénykönyvről. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300005.TV> (Last accessed: 2.12.2018).

⁸ Törvény a családok védelméről, 2012.12.02. URL: <http://www.parlament.hu/irom39/05128/05128.pdf> (Last accessed: 2.12.2018).

⁹ Barzó Tímea. A családjog alapelvei és érvényesülésük nehézségei. MISKOLCI JOGI SZEMLE 12. évfolyam (2017) különszám. 39-40. URL: http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/2017kulon1/6_barzotimea.pdf (Last accessed: 12.12.2018).

¹⁰ Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-94> (Last accessed: 12.12.2018).

¹¹ Občanský zákoník 22.03.2012. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89> (Last accessed: 12.12.2018).

У Чехії принципи сімейного права поділяють на загальні (принцип добробуту дитини, принцип солідарності (взаємодопомоги), принцип рівності суб'єктів)¹² та принципи, що стосуються лише деяких видів сімейно-правових відносин (принцип посиленого захисту шлюбу і батьківства, принцип моногамії, принцип добровільності шлюбу, принцип можливості розірвання шлюбу, принцип рівності чоловіка і жінки у шлюбі, рівність дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом)¹³. У Чеській літературі із сімейного права також обґрунтовується виділення таких принципів, як принцип автономії волі та принцип захисту інтересів слабшої сторони. Принцип автономії волі в контексті сімейних відносин розглядається як «право особи, незалежно від вступу у шлюб, жити своїм сімейним життям та право розірвати шлюб»¹⁴.

Крім того, згідно із Цивільним кодексом Чехії шлюб є союз чоловіка та жінки, який може бути зареєстрований органом державної влади, що уповноважений здійснювати таку реєстрацію, або церквою (§ 657), тобто діє принцип визнання як світського, так і церковного шлюбу.

У Словацькій республіці з 11 лютого 2005 р. діє Закон «Про сім'ю та про внесення змін і доповнень до деяких законів» (з останніми змінами від 1 квітня 2017 р.)¹⁵, який хоч і не має окремої статті присвяченої принципам, проте з аналізу його положень сімейні відносини регулюються на таких засадах: захист шлюбу, материнства і сім'ї державою; моногамії, а також можливості реєструвати шлюб тільки чоловіком та жінкою; рівність чоловіка і дружини в правах і обов'язках; право дитини на всебічний розвиток; принцип солідарності (взаємної допомоги членів сім'ї один одному); гарантування батькам можливості виховувати своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань; пріоритет прав та інтересів неповнолітніх; рівність громадянського і церковного шлюбу.

У Польщі Кодекс про сім'ю та опіку, прийнятий 25 лютого 1964 р.¹⁶, із змінами, внесеними у 2018 р., не містить окремої статті, яка б систематизувала принципи сімейного права. Водночас у польській літературі до принципів сімейного права відносять: принцип спеціального захисту сім'ї та дитини (ст. 18 Конституції Республіки Польща); принцип добробуту дитини (гарантується ст. 72 Конституції Республіки Польща та пронизує Кодекс про сім'ю та опіку і передбачає державний захист дітей, позбавлених батьківського піклування, захист дітей від будь-яких форм насильства, пріоритет інтересів дитини під час здійснення батьківських прав, виконання аліментних зобов'язань тощо); принцип добробуту сім'ї (подружжя зобов'язані спільно задовольняти потреби своєї сім'ї в її інтересах); принципи одношлюбності (ст. 13 § 1 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі) та стабільності шлюбу (передбачає необхідність доказування виникнення обставин, що обґрунтовують необхідність розлучення чи визнання шлюбу недійсним; крім того, на рівні закону встановлено, що не може розірвання шлюбу суперечити інтересам малолітніх дітей, ст. 56. §1-3 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі); принцип рівності між подружжям (ст. 23 і 24 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі).¹⁷

Незважаючи на визнання церковного шлюбу в Польщі, дослідники виділяють ще такий принцип сімейного права, як принцип секуляризації (світського характеру) сімейного права. Зміст його полягає в незалежності сімейного права від релігійних та ідеологічних переконань, які могли б впливати на сімейні відносини, і регулювання останніх здійснюється органом державної влади; відповідно, кожен громадянин є в рівній мірі під захистом права та закону, незалежно від релігії, яку він сповідує.¹⁸ У Польщі, як і у Словаччині, не визнаються зареєстровані партнерства, незважаючи на ряд розроблених відповідних законопроектів¹⁹.

У Польщі розробники проекту нового Сімейного кодексу (2018 р.) окрему главу 2 присвятили засадам сімейного права, і зокрема, до основних принципів віднесли: принцип визнання дитини суб'єктом сімейних відносин (ст. 7), принцип добробуту дитини (ст. 8), принцип визначення походження дитини (ст.

¹² Rodinné právo. URL: <http://eupsi.cz/rodinne-pravo.html> (Last accessed: 13.12.2018).

¹³ Zásady rodinného práva. URL: <http://www.honzaplsek.cz/law/007.html#4> (Last accessed: 13.12.2018).

¹⁴ Hrušáková Milana, Zdeňka Králíčková, Lenka Westphalová, Radovan Dávid. Rodinné právo. Vyd. 1. Praha: C.H. Beck, 2015, str. 18-20. 355

¹⁵ Zakon z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36> (Last accessed: 14.12.2018).

¹⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. Kancelaria Sejmu. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf> (Last accessed: 16.12.2018).

¹⁷ Zasady prawa rodzinnego. URL: <https://notatek.pl/zasady-prawa-rodzinnego> (Last accessed: 16.12.2018).

¹⁸ Prawo rodzinne i opiekuńcze. P. 9 86 URL: https://lordtom.nazwa.pl/Euro-Concret/wp-content/uploads/Prawo_rodzinne_i_opiekuncze.pdf (Last accessed: 16.12.2018).

¹⁹ Zarejestrowane związki partnerskie. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_pl.htm (Last accessed: 16.12.2018).

9), принцип урахування думки дитини (ст. 10), принцип виховання дитини в сімейному середовищі (ст. 11), принцип захисту сім'ї (ст. 12), принцип моногамії (ст. 13), принцип автономії сім'ї (ст. 14), принцип субсидіарності держави (ст. 15), принцип недискримінації дітей і сімей (ст. 16), принцип посередництва під час вирішення конфліктів і сімейних суперечок (ст. 17), принцип виключної юрисдикції сімейних судів (статті 18, 19), принцип співпраці в сімейних справах (ст. 20).²⁰

Принцип урахування думки дитини передбачає, що в кожному випадку, що стосується прав та інтересів дитини, батьки, особи, що їх замінюють, органи державної влади мають заслухати дитину, яка має право вільно висловлювати свою думку щодо її прав, майна, а також щодо питань, які стосуються сім'ї. На нашу думку, такий принцип варто закріпити і в Сімейному кодексі України.

Щодо запропонованого у проекті принципу виключної юрисдикції сімейних судів розглядати сімейні спори, то створення таких судів в Україні на нашу думку, недоречно. Водночас у межах судів загальної юрисдикції можлива внутрішня спеціалізація суддів, вже починаючи із суду першої інстанції.

Таким чином, в Україні та державах Вишеградської групи в засадах правового регулювання сімейних відносин є спільні та відмінні принципи. Як у Польщі, Словаччині, Чехії, Угорщині, так і в Україні законодавчо встановлені такі принципи: принцип державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства; принцип рівності; принцип пріоритету інтересів дитини, принцип гарантування судового захисту прав; принцип справедливості, принцип моногамії; принцип добровільності шлюбу. Водночас в Україні та Угорщині визнаються тільки світські шлюби, натомість у Польщі, Словаччині та Чехії державою поряд із світським визнається і церковний шлюб. В Угорщині та Чехії, на відміну від інших досліджуваних держав, встановлено принцип захисту слабшої сторони. У Чехії та Словаччині також виділяють принцип солідарності (взаємодопомоги). У Польщі окремо встановлено принцип стабільності шлюбу.

Ураховуючи досвід правового регулювання принципів сімейного права в державах Вишеградської групи, на нашу думку, необхідно ст. 7 Сімейного кодексу України доповнити новою частиною такого змісту: «У кожному випадку, що стосується прав та (або) інтересів дитини, батьки, особи що їх замінюють, органи державної влади, місцевого самоврядування та їх посадові особи мають вислухати думку дитини. Кожна дитина має право вільно висловлювати свою думку щодо її прав, інтересів, а також щодо питань, які стосуються сім'ї». Крім того, варто в Сімейному кодексі України закріпити принцип посередництва у вирішенні конфліктів і сімейних суперечок, встановивши, «що посередництво (медіація) є основним засобом мирного вирішення конфліктів і сімейних спорів».

Анотація

У статті проаналізовано законодавче закріплення принципів правового регулювання сімейних відносин в Україні, Польщі, Словаччині, Чехії і Угорщині. Виокремлено спільні та відмінні принципи в Україні та державах Вишеградської групи. Запропоновано внести ряд змін до Сімейного кодексу України.

Summary

The article analyzes the legislative framework outlining the principles of legal regulation of family relations in Ukraine, Poland, Slovakia, the Czech Republic and Hungary. Particularly, identified common and different principles in Ukraine and the states of the Visegrad Group. It is proposed to make a number of changes to the Family Code of Ukraine.

²⁰ Kodeks rodzinny (projekt), 2018. URL: http://brpd.gov.pl/sites/default/files/kodeks_rodzinny_projekt_z_uzasadnieniem.pdf (Last accessed: 16.12.2018).

Використана література:

1. Лендьял М.О. Україна та Вишеградська четвірка: стан і перспективи розвитку відносин. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1861/> 1. (дата звернення: 29.11.2018).
2. Менджул М.В. Систематизація принципів сімейного права в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 110–112.
3. Чернега В.М. Принцип розумності в сімейному праві України. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 1. С. 46–50.
4. Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин: традиційний та сучасний підходи. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3(25). С. 258–261.
5. Калітенко Оксана. Окремі аспекти реалізації права на сім'ю за законодавством України та Польщі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5. Т.1 С. 77–81.
6. Онишко О.Б. Нормативно-правове забезпечення права на опіку в Польщі (1918–1939 рр.). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2016. Випуск 39. Том 1. С. 11–14.
7. Ревуцька І.Е. Поняття шлюбу в теорії сімейного права та за законодавством України і країн-членів ЄС: сучасні тенденції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 27. С. 64–68.
8. Barzó Tímea. A családjog alapelvei és érvényesülésük nehézségei. *Miskolci jogi. Szemle* 12. évfolyam (2017) különszám. 37-57. URL: http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/2017kulon1/6_barzotimea.pdf (Last accessed: 12.12.2018).
9. 2013. évi V. Törvény a Polgári Törvénykönyvről. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300005.TV> (Last accessed: 2.12.2018).
10. Törvény a családok védelméről, 2012.12.02. URL: <http://www.parlament.hu/irom39/05128/05128.pdf> (Last accessed: 2.12.2018).
11. Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-94> (Last accessed: 12.12.2018).
12. Občanský zákoník 22.03.2012. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89> (Last accessed: 12.12.2018).
13. Rodinné právo. URL: <http://eupsi.cz/rodinne-pravo.html> (Last accessed: 13.12.2018).
14. Zásady rodinného práva. URL: <http://www.honzapisek.cz/law/007.html#4> (Last accessed: 13.12.2018).
15. Hrušáková Milana, Zdeňka Králíčková, Lenka Westphalová, Radovan Dávid. *Rodinné právo*. Vyd. 1. Praha: C.H. Beck, 2015, 355.
16. Zakon z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36> (Last accessed: 14.12.2018).
17. Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. Kancelaria Sejmu. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf> (Last accessed: 16.12.2018).
18. Zasady prawa rodzinnego. URL: <https://notatek.pl/zasady-prawa-rodzinnego> (Last accessed: 16.12.2018).
19. Prawo rodzinne i opiekuńcze. 86 p. URL: https://lordtom.nazwa.pl/Euro-Concret/wp-content/uploads/Prawo_rodzinne_i_opiekuncze.pdf (Last accessed: 16.12.2018).
20. Zarejestrowane związki partnerskie. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_pl.htm (Last accessed: 16.12.2018).
21. Kodeks rodzinny (projekt), 2018. URL: http://brpd.gov.pl/sites/default/files/kodeks_rodzinny_projekt_z_uzasadnieniem.pdf (Last accessed: 16.12.2018).

Maria Mendzhul,

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Department of Civil Law and Process, Law Faculty
«Uzhgorod National University»*